

Фарфиева Комола Атхамджановна,
Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат
техника университети “Фалсафа ва миллий
фоя” кафедраси доценти, психология фанлари
номзоди

ЎСПИРИНЛАР ИЛМИЙ ТАСАВВУРЛАРИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ СТЕРОТИПЛАРНИ ЎРГАНИШ

УДК: 151.8

ФАРФИЕВА К.А. ЎСПИРИНЛАР ИЛМИЙ ТАСАВВУРЛАРИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ СТЕРОТИПЛАРНИ ЎРГАНИШ

Мақолада ўспиринлик даврида илмий тасаввурларни шакланиши эмпирик тадқиқотлар асосида ўрганилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: инновация, мулоқот, илмий тафаккур, интеллектуал ривожланиш параметрлари, ўспиринлик ёши.

ФАРФИЕВА К.А. ИЗУЧЕНИЕ СТЕРЕОТИПОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА НАУЧНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ЮНОШЕЙ

В статье на основе эмпирических исследований изучен вопрос формирования научных представлений в юношеском возрасте.

Ключевые слова и понятия: инновация, общение, научное мышление, параметры интеллектуального развития, юношеский возраст.

FARFIEVA K.A. STUDYING STEREOTYPES INFLUENCING THE SCIENTIFIC PRESENTATION OF YOUNG PEOPLE

In the article is discussed the formation of scientific understanding in adolescence based on empirical research.

Key words and concepts: innovation, communication, scientific thinking, parameters of intellectual development, adolescence.

Кириш. Ҳозирги даврда мамлакатда ва жаҳонда юз бераётган ўзгаришларга мос келадиган янги, олдинда турган ижтимоий, касбий, шахсий ўзини ўзи белгилашни ривожлантириш учун мўлжаллар ҳали аниқланмаган. Шунинг учун бугунги кунда ёшларга реал ҳаётни ажратиб кўрсатиш ва унинг меъёрларини ўзлаштириш ўта қийин кечмоқда. Ҳозирги кунда ёшларнинг онгидаги мавҳумлик ва эртанги кунга ишончсизлик мана шундан келиб чиқади. Ўспиринларнинг илмий-инновацион тафаккурининг шаклланишига таъсир этувчи воситаларни ўрганиш тадқиқотимизнинг асосий вазифасидир.

Россиялик психолог Д.И.Фельдштейн¹ таъкидлаб ўтганидек, барча бўхроний ўзгаришлар орасида инсоннинг ўзи ўзгариши энг аҳамиятлидир. Бу олим юқоридаги ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда ўсиб келаётган инсонларнинг ўзини-ӯзи англаши, ўзига хослиги тўғрисидаги масалани чуқур тадқиқ қилишни талаб қилувчи асосий масалалардан бири деб ҳисоблади. Ҳозирги вақтда биз илмий-инновацион тафаккурни ўрганишга яқинлашиб келдик, чунки замонавий жамиятда шахснинг ижодий фаоллиги ва ўз ўрнини белгилашига талаблар кескин ошди. Илмий-инновацион тафаккур инсонга мавжуд билимларни янги шароитларда қўллашга, янги алоқаларни топишга, янги билимларни кашф этишга, атроф-муҳитнинг кўринишини ўргатишга, ҳаётдаги янги ижтимоий ўзгаришларга самарали ёндашишга имкон беради. Ўспириналар илмий-инновацион тафаккурини ривожлантириш бугунги мамлакатимиз таълим тизимининг энг долзарб вазифаларидан биридир, аммо унинг ривожланишини шахс кесимида ўрганмасдан туриб, илмий-инновацион тафаккур жараёнини бошқариб бўлмайди. Замонавий психологик тадқиқотларнинг вазифалари, инсоннинг ижодий салоҳияти фақат когнитив соҳанинг ўзига хосликларига эмас, балки шахснинг хусусиятларига ҳам боғлиқлигини ҳамда шахсий таълим инсоннинг тафаккурлаш фаолияти тузилмаси ва маҳсулдорлигига ҳам таъсир кўрсатишидан далолат бермоқда.

¹ Фельдштейн Д.И. Человек как созидатель и носитель социального. - М.: 2007, с. 15.

Мавзунинг долзарблиги. Юртимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг муваффақияти - таълим-тарбия тизимини ўзгартириш, уни ҳозирги замон талаблари даражасига кўтариш, шу жамиятда яшаётган фуқароларни интеллектуал ва маънавий салоҳиятини оширишдан иборат. Ушбу мақсадни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сон Фармонида узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш йўлини давом эттириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ юқори малакали кадрларни тайёрлаш, илмий ва инновация ютуқларни амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш ва бошқа вазифаларга йўналтирилган таълим тизими соҳасидаги устувор йўналишлар белгиланди².

Бу борада ўспириналарнинг илмий-инновацион ижодий фаолиятларини ошириш муҳим аҳамият касб этади. Зеро, ёшлар маънавий фазилатларга эга, ўзида психологик-педагогик ва ташкилий-технологик салоҳиятни мужассамлаштирган, етук кадр сифатида келажакда фаолият юритиши талаб этилади. Мамлакатимиз ёшлари бугунги ривожланаётган дунёда салоҳиятлари билан барча соҳаларда ўз билим ва кўникмаларини намоён қилишлари зарур. Мана шу билим ва кўникмаларга қайси воситалар асосий мотивация бўлишини самарали усусларини тадқиқ қилиш ва ёшларнинг маҳорат ва техника кўникмаларига эгалиги, умуммаданий фазилатлари, маънавий дунёқараши бой шахс сифатида таълим-тарбия жараёнининг ижодкорилигини шакллантириш борасида янада мукаммалроқ тадқиқотлар олиб борилишини тақозо этади.

Ўспириналарнинг тафаккури кўпроқ ўқув фаолияти давомида тадқиқ қилинар экан, айни вақтда бу нарса муаммоларнинг янада кенгроқ ҳал қилишга муҳим аҳамият касб этади. Шу туфайли мамлакатимизда таълим тизимини

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сон Фармони. //Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент: 2017. – 5.39.

бутунлай ислоҳ қилиш масаласи кўндаланг турибди. Чунки, айрим ота-оналар, халқ таълими тизими, маҳалла фаоллари ёшлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатаётган шахслар таъсиридан болаларни муҳофаза этишда эътиборсизлик қилмоқдалар. Ҳеч кимга сир эмас, зўравонлик, майший енгилтаклик ва жоҳилликни тарғиб қилувчи чет эл фильмлари мавжуд экан, ғоявий заарсизлантириш, уларнинг йўлини тўсиш ҳақида жиддий ўйлаб кўриш лозим. Тафаккур бу инсон ижодий фаоллигининг юксак шакли. Шунинг учун ўспириналарда илмий, ижодий фаоллиқда ва унинг заминида ётувчи мустақил фикрлаш қобилиятини шакллантириш ва муаммоларни тезда бартараф қилиш кенг жамоатчилик олдидаги энг муҳим вазифалардан биридир. Мустақил ва теран фикр юритувчи ёшлар мамлакатимиз келажагига ўз ҳиссаларини қўша оладилар. Мавзунинг долзарблиги ўспириналар илмий тафаккуридаги ўзига хосликларни ўрганишнинг психологик ва ижтимоий аҳамияти, шунингдек ушбу муаммони етарли даражада ўрганилмаганлиги билан белгиланди.

Мавзу бўйича илмий изланишларнинг қисқача таҳлили.

Инновацион тафаккур, инновацион фаолият, инновацион хатти-ҳаракат ҳодисалари билан боғлиқ бўлган айнан психологик муаммолар сўнгги ўн йилликларда кўплаб фанлардаги тадқиқотчиларнинг жиддий эътибори обьектига айланди, бу замонавий ижтимоий амалиёт талабларидан келиб чиқмоқда.

Психологик тадқиқотнинг алоҳида мавзуси сифатидаги тафаккур муаммоси ўз тарихга ва кўп қиррали хусусиятга эга. Тафаккурнинг психологик муаммолари, қонуниятлари ва механизmlарини тадқиқ қилиш билан кўплаб мамлакатимиздаги ва хориждаги машҳур олимлар шуғулланган, уларнинг изланишлари натижасида тафаккур психологиясига оид катта эмпирик материал ва манбалар таҳлил қилинган (К.А.Абульханова-Славская¹, Б.Г.Ананьев²,

¹ Абульханова-Славская К.А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегии мышления // Психологический журнал. — 1994. — № 4. — С. 35–39.

² Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер. 2000. - 288 с.

А.Брушлинский³, Л.С.Выготский⁴, П.Я.Гальперин, А.Я.Гуревич, В.В.Давыдов, А.М.Леонтьев, А.Р.Лурия, А.М.Матюшкин, Я.А.Пономарев, О.К.Тихомиров⁵ ва бошқалар; Э.де Бо-но, М.Вертгеймер, Ж.Пиаже⁶, Э.Л.Торндайк, К.Г.Юнг ва бошқалар). Инновацион тафаккурга келганда эса бу муаммо билан асосан инновацион фаолият тушунчасини кўриб чиқиш билан боғлиқ ҳолда тадқиқотчи иқтисодчи (хориждаги - П.Друкер, М.Кастелс, Г.Менш, Б.Санто, Б.Твисс, И.Шумпетер, шунингдек МДХ олимларидан - А.Анчишкин, С.Валдайцев, Н.Кондратьев, Д.Кокурип, И.Николаева) олимлар кўпроқ шуғулланган.

Иқтисодий фанда кўп қўлланиладиган инновацион тафаккур ибораси сўзининг кенг маънода инновациялар ва янгиликлар кўринишидаги янги билимни ошириш билан хусусиятланувчи янги тафаккурни англатади; бу инсонни мавжуд билимларнинг одатдаги ҳажмидан муаммоли вазиятларни ҳал қилишнинг анъанавий усуllари, стереотиплар, установкалар, одатлар доирасидан ташқарига чиқарувчи тафаккурдир.

Инновацион тафаккур моҳиятини бундай кенг тушунишдан келиб чиқсан ҳолда унинг психологик табиатини аниқлаш учун олиб борилган тадқиқотларда ижодий, креатив ва маҳсулдор тафаккур муаммоларига бағишиланган ишлар муҳим бўлиб чиқди.

Мақоланинг илмий янгилиги шундан иборатки, оиласидаги шахслараро муносабатлар, виртуал мулоқот, оммавий ахборотлар воситаларининг маълумотлари ўспириналар илмий-инновацион тафаккурига таъсир ётувчи ижтимоий-психологик воситалар эканлиги асосланган.

Тадқиқотнинг мақсади ўспириналар илмий-инновацион тафаккурига таъсир ётувчи ижтимоий психологик воситаларни аниқлаш

³ Брушлинский А.В. Развитие творческого мышления у учащихся. — М.: 1994.

⁴ Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 665 с.

⁵ Тихомиров О.К. Психология мышления. – М.: Академия, 2002. - 287 с.

⁶ Пиаже Ж. Аффективное бессознательное и когнитивное бессознательное. // Вопросы психологии. № 6. 1996. – С. 25-31.

ва мамлакатимиздаги таълим муассасаларида таълим жараёнини ташкил этиш бўйича амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг обьекти сифатида мамлакатимиздаги умумтаълим мактабларининг ва академик лицей ўқувчилари ҳамда олий таълим муассасаларининг бакалавриат босқичида таҳсил олаётган талабалар танланди.

Тадқиқотда тизимлилик, қиёсий-мантиқий, факторли таҳлилдан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг эмпирик манбани Ч.Огуднинг¹ "Семантик дифференциал" усулидан олинган натижалар ташкил этди.

Асосий қисм.

Шахснинг индивидуал маҳсулорлиги шарти бўлган психолигик омиллар турли психолигик ва фанлараро тадқиқотлар мавзусидир. Сўнгги йилларда ушбу муаммо алоҳида долзарблиқ касб этди, чунки бугунги жамиятда фаолиятнинг турли соҳаларидағи шахсий муваффақиятга, касбий юксалишга, компетентликка, рақобатбардошликка катта аҳамият берилмоқда. Шахснинг ўзини-ӯзи намоён этиш муаммоси бўйича психолигик тадқиқотларга алоҳида эҳтиёж мавжуд, чунки замонавий ижтимоий-иқтисодий вазият доираларида фаол мақсадга интилевчи, ўзини-ӯзи ривожлантиришга интилевчи ижодкор шахсни шакллантириш устувор вазифа ҳисобланади, анъанага кўра инсоннинг индивидуал маҳсулорлиги унинг ақли ва зийраклигига боғланади. Ақл кўпинча академик муваффақиятлилик, касбий фаолиятдаги юксак ютуқлар ва компетентилик (Дж. Равен)², билан таққосланади. Креативликни кўпинча ижодий ютуқлар билан (Дж. Гилфорд³, Э. Торренс⁴) боғланади. Аммо ушбу салоҳиятларнинг индивидуал аниқ ютуқлар билан нисбати бир маъ-

ноли бўлавермайди. Шахсдаги ақл ва креативликнинг психометрик кўрсаткичлари ўта юқори бўлганда ҳам академик муваффақиятлиликнинг касбий ютуқларининг ўртача ва ўртачадан паст даражалари (В.Н. Дружинин⁵, Е.В. Волкова, Д.В. Ушаков, А.Н. Воронин, С.Д. Бирюков) кузатилиши мумкин. Шундай қилиб, айрим когнитив салоҳиятлар кўрсаткичлари (IQ қиймати ёки ақллиликнинг ифодаланганлик даражаси кўринишидаги) аниқ ютуқларни башорат қилиш учун ишончли мезон сифатида кўриб чиқилиш мумкин эмас. Бундан ташқари, бир қатор тадқиқотлардан кўриниб турганидек, индивидуал маҳсулорлик кўрсаткичларининг тарқоқлигини нафақат когнитив омиллар, балки инсоннинг шахсий хусусиятларига ҳам нисбат бериб бўлмайди. Биз ўз тадқиқотимизда шахснинг илмий тасаввурлари қандай эканлигини аниқлашга ҳаракат қилдик ва таҳлилдан ўтказдик.

Тадқиқотимизнинг ушбу босқичида Ч.Огуднинг "Семантик дифференциал" усули қўлланилди, унда 30 та кўрсаткичдан иборат бўлган тушунчалар 7 балли тизим (+3 дан -3) бўйича баҳоловчи турли хил характеристикаларга эга. Мана шу характеристикаларга берилган баҳо орқали табиий, гуманистар, техник йўналишида таҳсил олаётган талабалар ва лицей ҳамда мактаб ўқувчиларининг илмий тасаввурларидаги мосликлар ва ўзига хосликларни берилган тушунчалар асосида индивидуал онгни категориал таркибини самарали ўрганиш мақсадида мазкур усулага таяндик.

Бир қарашда турли хил шкалаларни омилларга бирлаштириш тушунарсиз бўлиб кўринмаслиги лозим. Таъкидлаш лозимки, ўлчов омилларини ажратиб кўрсатилаётган омилларнинг сони ва шкалаларни гурухлаш характеристи тадқиқотчи томонидан берилиган, синаловчиларнинг баҳоси бўйича статистик алоқалар асосида белгиланган. Шунинг учун шкалаларни умумлашган ўлчовларга ўзаро боғланishi синаловчиларнинг ўзларига

¹ Огуд Ч. и др. Приложение методики семантического дифференциала к исследованиям по эстетике и смежным проблемам.//Семиотика и искусствоведение. - М.: 1972, С. 3-34.

² Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М.: 2002.

³ Гилфорд Дж.. Три стороны интеллекта: Психология мышления. – М.: 1965, С. 433–457.

⁴ Torrance E.P. Torrance test of creative thinking: Norms-technical manual, Lexington: Personnel press, 1974.

⁵ Дружинин В.Н. Хазратова Н.В. Экспериментальное исследование формирующего влияния среды на креативность // Психологический журнал. 1994. № 4. С. 83–93.

хос бўлган субъектив ўхшатиш ва фарқлаш ҳиси билан асосланади. Олинган натижаларни интерпретация қилишдаги тадқиқотчининг нисбатан эркинлиги фақатгина ажратилган омилларга ўзи номлагандагина ифодаланади. Бу ерда маълум қоидалар мавжуд, омил унга кирувчи шкалалар мазмунини маъноли инвариантни бўйича ном олади ёки ажратилган омилга энг кўп ҳисса қўшувчи шкала номи бўйича ном олади.

Эмпирик ўрганиш натижалари.

Тошкент шаҳар Олмазор тумани 185-умумтаълим мактабининг 69 нафар юқори синф ўқувчилари, ИИВ академиясининг 2-сонли академик лицейининг 42 нафар ўқувчилари ва бакалавриат босқичларида таҳсил оловчи Ўзбекистон миллий университетининг 92 нафар, Тошкент давлат педагогика университетининг 97 нафар, Тошкент давлат техника университетининг 104 нафар, жами 404 нафар респондентлар иштирок этишган.

Тадқиқотда иштирок этган респондентларга илмий-инновацион тафаккурга эга бўлиш учун қандай фазилатлар у шахсада мужассам бўлиши керак деган тушунчаларни синалувчилар томонидан баҳоланиши математик қайта ишлаш натижасида З та етарли факторларга ажратилди.

Биринчи фактор фаоллик деб номланиб, қўйидаги шкалаларни ўз ичига олади:

Фаоллик / пассивлик,
Эстетик камолот / дидизлик
Ишбилармонлик / дангасалик
Ишонувчанлик / ишонмаслик
Соддалик / айёрлик
Вижданлилик / виждансизлик
Меҳрибонлик / бемеҳрлик
Ҳис туйғуга берилиш / бефарқлик
Аниқлик / мавҳумлик
Англанганлик / англанмаслик

Бу ерда шахснинг шахсий сифатларини ўз ичига оловчи фаоллик факторлар яққол кўзга ташланади.

Иккинчи фактор кучлилик деб номланниб, яъни компетенция деб интерпретация қилинган ва қўйидаги сифатларни ўз ичига олган:

Билимлилик / билимсизлик
Профессионаллик / уқувсизлик
Мақсадга интилувчанлик / мақсадга интилмаслик

Тушунарлилик / тушунарсиз
Ўзини ўзи англаш / ўзини англамаслик
Ақлга таяниш / ақлни ишлатмаслик
Танқидийлик / танқидсиз
Мантиқий тафаккур / мантиқсизлик
Маданиятлилик / маданиятсизлик
Мустақил фикр / фикр қарамлиги каби сифатлар жойлаштирилди.

Учинчи фактор баҳолаш деб номланиб, яъни шахсий сифатлар баҳолашиби деб интерпретация қилинган ва қўйидаги сифатларни ўз ичига олган:

Оптимизм / пессимизм
Ватанпарварлик / космополитизм
Ҳалоллик / нопоклик
Холислик / ёлғончилик
Самимилик / кибрлилик
Дилкашлилик / дилкаш эмас
Андишалилик / андишасиз
Сахийлик / хасислик
Ҳавас / ҳасад
Раҳмлилик / раҳмсиз
каби сифатлар жойлаштирилган.

Олинган натижалар таҳлили шуни кўрсатадики, барча йўналишда таҳсил олаётган талабалар ва ўқувчиларнинг образлари ўзаро мос параметрларга эга, бироқ айrim хусусиятларнинг ифодаланишида маълум фарқлар ҳам бор. Тадқиқотимиз давомида олинган барча натижаларни семантик профилини таққосладик ва маълумотлар қўйидаги 1-жадвалда келтириб ўтилган.

Фаоллик факторида табиий йўналиш талабалари тасаввурларида вижданлилик, меҳрибонлик, аниқлик, англанганлик сифатлари устунлигини кўришимиз мумкин. Гуманитар йўналиш талабаларида эса англанганлик сифати устунлик қилган. Техник йўналиши талабаларида ишонувчанлик, англанганлик сифатлари юқори баҳоланган. Тадқиқотда иштирок этган лицей ўқувчиларида меҳрибонлик, аниқлик, англанганлик сифатлари устунлик қилган бўлса, мактаб ўқувчиларида эса фаоллик, ишбилармонлик, ишонувчанлик, соддада

1-жадвал. Ўспириналарнинг илмий тасаввурларининг семантик кўриниши

Таълим йўналишлар	Фаоллик фактори	Кучлилик фактори	Баҳолаш фактори
Табиий фанлар йўналиш	виждонлилик, меҳрибонлик, аниқлик, англанганлик	мақсадга интилевчанлик, тушунарлилик, ўзини ўзи англаш, ақлга таяниш, мантиқий тафаккур, маданиятлилик, мустақил фикр	ватанпарварлик, ҳалоллик, ҳавас, раҳмлилик
Гуманитар йўналиш	англанганлик	мақсадга интилевчанлик, ўзини ўзи англаш, мустақил фикр	ватанпарварлик, ҳавас, раҳмлилик
Техник йўналиш	ишонувчанлик, англанганлик	танқидийлик, мантиқий тафаккур, мустақил фикр	ватанпарварлик, ҳалоллик, ҳавас
Лицей ўқувчилари	меҳрибонлик, аниқлик, англанганлик	билимлилик, мақсадга интилевчанлик, ақлга таяниш, танқидийлик, мантиқий тафаккур, маданиятлилик, мустақил фикр	оптимизм, ватанпарварлик, дилкашлик, андишалилик, ҳавас
Мактаб ўқувчилари	фаоллик, ишбилармонлик, ишонувчанлик, соддалик, виждонлилик, меҳрибонлик, англанганлик	мақсадга интилевчанлик, тушунарлилик, ўзини ўзи англаш, ақлга таяниш, мустақил фикр	оптимизм, ватанпарварлик, дилкашлик, андишалилик, ҳавас

лик, виждонлилик, меҳрибонлик, англанганлик каби сифатлар афзалликларга эга деган тасаввурда эканликларини қайд этилган. Фаоллик омилида барча йўналиш вакилларида англанганлик сифати айнан мос тушганини кўришимиз мумкин. Шахс учун илмий тасаввурда англанганлик сифати юқори бўлиши албатта, муҳим шахс сифатлари бўлиши кераклиги тадқиқот давомида таъкидланди.

Кучлилик факторида табиий йўналиш талабаларининг мазкур омил бўйича мақсадга интилевчанлик, тушунарлилик, ўзини-ўзи англаш, ақлга таяниш, мантиқий тафаккур, маданиятлилик, мустақил фикр сифатлари юқори баҳоланган. Гуманитар йўналиш талабаларида эса мақсадга интилевчанлик, ўзини-ўзи англаш, мустақил фикр сифатлари етакчилик қилган. Техник йўналиши талабаларида танқидийлик, мантиқий тафаккур, мустақил фикр сифатлари бошқа сифатларга нисбатан афзалликка эга бўлган. Лицей ўқувчиларида эса билимлилик, мақсадга интилевчанлик, ақлга таяниш, танқидийлик, мантиқий тафаккур, маданиятлилик, мустақил фикр сифатлари устунликка эга бўлган бўлса, мактаб ўқувчиларида эса мақсадга интилевчанлик, тушунарлилик, ўзини-ўзи англаш, ақлга тая-

ниш, мустақил фикр сифатлари устунликка эгалигини кўришимиз мумкин. Кучлилик факторида мустақил фикр сифати барча йўналиш вакиллари томонидан эътироф этилганини кузатишими мумкин. Илмий фаолият билан шуғулланаётган инсонлар учун мустақил фикр сифати муҳим эканлигини кўришимиз мумкин.

Баҳолаш факторида табиий йўналишда таҳсил олаётган талабалар ватанпарварлик, ҳалоллик, ҳавас, раҳмлилик сифатларини афзал кўрган бўлсалар, гуманитар йўналишда таҳсил олаётган талабалар ҳам ватанпарварлик, ҳавас, раҳмлилик сифатларини афзал кўрдилар. Техник йўналиши талабаларида эса ҳалоллик, ҳавас сифатларини устунлигини кўришимиз мумкин. Лицей ўқувчиларида ватанпарварлик, ҳалоллик, холислик, самимийлик, сахийлик, ҳавас, раҳмлилик сифатлари устунликка эга бўлган бўлса, мактаб ўқувчиларида эса, оптимизм, ватанпарварлик, дилкашлик, андишалилик, ҳавас сифатлари юқори баҳоланган. Баҳолаш факторида барча йўналиш вакилларида ватанпарварлик ва ҳавас сифати айнан мос тушганини кўришимиз мумкин.

Тадқиқотларимиз натижалари шуни кўрсатдики, ўспириналар илмий тасаввурларида шахсда англанганлик, мустақил фикр,

1-расм.

Ўспириналарнинг илмий тасаввурларини ўзига хос модели

ватанпарварлик, ҳавас каби шахс сифатларини англаш билан бирга унга объектив муносабатда бўлғанлар. Семантик дифференциал методикаси орқали ўспириналарнинг илмий тасаввурларининг ўзига хос модели намоён бўлганини қўйидаги расмда тасвирини кўришимиз мумкин (1-расм).

Инсон шахсини, унинг илмий тафаккурини камол топтириш, ўспириналарни бой маданий меросимиз ҳамда тарихий қадриятларимизга ҳурмат-эътибор, мамлакатимизга меҳрмуҳаббатли руҳида тарбиялаш олдимиздаги энг муҳим вазифалардан биридир. Илмий тасаввурлар шахс ижтимоий тасаввурларининг таркибий бўлгадир. Илмий тасаввурлар, шахсдаги шундай тасаввурларки, унинг мазмунини шахснинг жамиятдаги ўзаро муносабатлари жараёнида намоён бўладиган ижтимоий хулқ меъёрларига мос равишда билим ва кўникмаларни ташкил этади.

Шахснинг ўзи ўйлаб топиб, ўзи бевосита бажарган ишлари жуда осон хотирада сақланади. Бу ҳодиса психологияда генерация эфекти деб аталади. Агар талаба ёки ўқитувчи бирор назарияни мустақил равишда ўзи исбот қилган бўлса ёки бирор хulosaga мустақил равишда келган бўлса, уни хоҳлаган пайтда осонгина ўзлаштирганини (1-расм.)

англайди. Шахс янги илмий кашфиётларни моҳиятини англаши учун мустақил фикрга эга бўлиши керак. **Марралар қанчалик баланд олинмасин, лойиҳалар нечоғли истиқболли бўлмасин, Ватанни севадиган, чин юракдан меҳнат қиласидиган фидоий инсонларсиз уларни амалга ошириш имконсиз.**

Ватанни севиш, ватанпарвар бўлиш, ундаги бор нарсаларни ардоқлаб, соғиниб яшаш инсоният табиатида мавжуд бўлган нозик ҳис-туйғудир. Инсоннинг ўз ҳалқига бўлган садоқати ва фидоийлиги она Ватанни ҳимоя қилиши, тарақкий топиб, ҳар томонлама мустаҳкам ва қудратли бўлиши ҳамда ҳалқининг тинч ва фаровон ҳаёт кечиришига имкон даражада ҳисса қўшиши билан ўлчанади.

Ўспирин онгига ўқув фаолиятида, визуал олам маълумотларида, оилавий муносабатлар жараёнида шаклланадиган ижобий ва янги илмий тушунчалар ҳақидаги маълумотларни жамиятда ижобий, тўғри, адекват хулқ шаклларини намоён қилиниши ва у шахс сифатида мустақил фикрлашининг реал асоси индивидуал онгни ижтимоий онг билан боғловчи психологик механизмдир. Шунинг учун ўспириналар илмий-инновацион тафак-
ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2021, 12 (109)

курининг шаклланиши турли воситаларнинг мазмунига мос равишда кечади.

Хулосалар:

- ўспиринларда илмий-инновацион тафаккурининг шаклланишига таъсир этувчи воситаларни доимий тадқиқ этиш, натижада илмий тафаккурга эга шахсларда конструктив билимларнинг ўсишига, билимдонлигининг ошишига ва соғлом шахс сифатида шаклланишига ёрдам беради;
- факторли таҳлил натижаларига кўра англанганлик, мустақил фикр, ҳавас, ватанпварлик каби шахс сифатлари илмий тафаккурга эга бўлган шахсада мужассам бўлиши тадқиқ этилди;
- ўспиринларда муваффақият мотиви, ижодийлик, мустақил фикр каби хусусиятларининг юқорилиги уларда илмий тафаккур ривожланишининг ортиб боришига олиб келади;
- ўспиринларда илмий-инновацион тафаккурни ривожлантиришнинг ижтимоий-психологик хусусиятлари бўйича тадқиқот жараёнидан олинган натижалар уларни келгуси касбий фаолиятига қадам қўйишида муҳим сифатларнинг ортишига, атрофдагилар билан салбий муносабатларни олдини олишга, билимларнинг ўсишига ва муваффақиятли билим-кўникмаларнинг психологик жиҳатдан ривожланишига самарали таъсир қиласи;
- ўспиринларнинг ўқув фаолияти даврида илмий мотивацияларини ошириш ва янги инновацион ғоялар қуршовида тўғри қарор қабул қилишлари учун доимий равишда компетентлийкини ривожлантириш ва мотива-

цион тренингларни ташкил этиш ижобий натижалар беради;

- ўспиринлик давридаги илмий-инновацион тафаккурни тадқиқ қилиш алоҳида аҳамиятга эга, чунки бу даврда йигит ва қизлар олдида уларнинг тафаккуридаги янги сифат тузилмаларини, илмий тафаккурни йўлга солувчи ўзига хос сабабларни бошқарувчи, уларни самарадорлигига таъсир кўрсатувчи башорат қилишнинг ҳамда танлаш, баҳолаш ва қарорлар қабул қилиш механизмларининг янги шаклларини яратишни талаб қилувчи кўплаб ҳаётий муаммолар пайдо бўлади.

Ўспиринлар илмий-инновацион тафаккурiga таъсир этувчи воситаларни психологик ўзига хос хусусиятларини ўрганиб қўйидаги амалий **таклифларни** беришимиз мумкин:

- ўспиринларни ўқиш ва жамоатчилик ишларида ижобий ютуқларга эришганларни педагоглар томонидан кўпроқ рағбатлантириб бориш;
- ўспиринларни тўғри касб ва ҳунар танлашларида илмий манбаларни таҳлил қилишни тушунтириш;
- ўспиринларнинг касбга бўлган қизиқиш ва қобилиятларини аниқлаб, шу йўналишда таълим олишлари учун имконият яратиш, юқори синф ўқувчиларини олий таълим муасасаларига ўқишга киришга тайёргарлик кўриш учун шароит яратиш;
- ўспирин ёшларнинг аниқ мақсадларига эришишлари учун доимий мотивациялар моделидан фойдаланиш;
- турли касб соҳасидаги етакчи мутахассислар, муваффақиятли илм аҳли билан учрашувлар ўюнтириш;

Адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш.М. Жадал ривожланаётган иқтисодиёт учун замонавий кадрлар керак. // "Халқ сўзи" газетаси, 2018 йил 25 октябрь.
2. Абульханова-Славская К.А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегии мышления // Психологический журнал. — 1994. — № 4. — С. 35–39.,
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. —СПб.: Питер. 2000. - 288 с.
4. Брушлинский А.В. Развитие творческого мышления у учащихся. — М., 1994.
5. Выготский Л.С. Психология развития человека. —М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. -665с.
6. Гилфорд Дж.. Три стороны интеллекта: Психология мышления. М., 1965. С. 433–457.

7. Дружинин В.Н. Хазратова Н. В. Экспериментальное исследование формирующего влияния среды на креативность // Психологический журнал. 1994. № 4. С. 83–93.
8. Огуд Ч. И др. Приложение методики семантического дифференциала к исследованиям по эстетике и смежным проблемам.//Семиотика и искусствоиетрия. М. 1972. С. 3-34.
9. Пиаже Ж. Аффективное бессознательное и когнитивное бессознательное. Вопросы психологии. №6. 1996. –С. 25-31.
10. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. М, 2002.
11. Torrance E.P. Torrance test of creative thinking: Norms-technical manual, Lexington: Personnel press, 1974.
12. Тихомиров О.К. Психология мышления. –М.: Академия, 2002. -287 с.
13. Фарфиева К.А. Оммавий ахборот воситалари таъсирида талабаларда ижтимоий тасаввурлар шаклланишининг ўзига хослиги. Диссертация автореферати. – Тошкент: 2005.
14. Фельдштейн Д.И. Человек как созидатель и носитель социального. -М., 2007, с.15
15. Фозиев Э.Ф. Тафаккур психологияси. – Т.: Ўқитувчи. 1990. – 183 б.